

A nyugat-európai fegyverzet egyes elemei a 10–11. századi Kárpát-medencében

TAKÁCS RICHÁRD

A magyarság már a honfoglalást megelőző néhány évtizedben is tevékenyen bekapcsolódott Közép-Európa harcaiba, melyekben jelentős sikereket értek el szokatlan harcmodoruknak köszönhetően. A Kárpát-medencébe való betelepülést követően a kapcsolat a környező területekkel tartósabbá vált, ami lassú, de visszafordíthatatlan változásokat indított el. Megindult a közel két évszázadig tartó integráció, melynek keretében az újonnan megjelent magyarság beleolvadt a nyugat-európai kultúrkörbe. Ennek az átalakulásnak számos összetevője¹ közül a dolgozatomban a nyugati típusú fegyverzet három elemének (kétélű kardok, lándzsák, nyéltámaszos balták és bárdok) a megjelenésére és elterjedésére térek ki.

Amint majd látni fogjuk a fegyverváltás egy lassú folyamat volt, egy időben egymás mellett élt a régi és az új. A bemutatásra kerülő fegyverek származási helye nem kizárólag Nyugat-Európa, több esetben számításba jöhet Skandinávia és a kijevi Rusz területe is. Dolgozatomban nem térek ki a nyugati típusú kengyelekre, mert nem képezi szerves részét a fegyverzetnek. A 10. század második felében/utolsó harmadában megjelenő nyugat-európai és kijevi típusú fegyverek lassan háttérbe szorították, majd felváltották a korábbi időszakra jellemző fegyvertípusokat. Ez a folyamat – írott források hiányában – a temetkezéseken keresztül figyelhető meg a legjobban. A bemutatott fegyverek értelmezését nagyban nehezíti, hogy nagy részük szórványként került elő.²

A kétélű kardok

A 10–11. századi leletanyagban a kétélű kard (*l. ábra*) a legnagyobb számban előforduló nyugat-európai eredetű fegyvertípus. Azonban nem kizárólag nyugati irányból érkezhettek, hanem keleti irányból, a kijevi Rusz irányából is, hasonlóan a későbbiekben bemutatásra kerülő nyéltámaszos baltákhoz.

A kétélű kardokat Jan Petersen gyűjtötte össze és osztályozta.³ A Kárpát-medencei kardok két példány kivételével⁴ beleillenek a tipológiájába. Területünkön az E, H, S, T, T-1, U, X és Y-típusok fordulnak elő.⁵ Ezek közül a leggyakoribb az X.⁶

¹ A teljesség igénye nélkül: életmód- és vallásváltás, ezekkel szoros összefüggésben a társadalom átalakulása.

² Szórványként értelmeztem azokat a leletek is, amelyek bizonyíthatóan temetőből kerültek elő, de nem szakember tárta fel őket, vagy nem készült az ásatásról részletes dokumentáció.

³ PETERSEN 1919.

⁴ Kunágota, Sepsiszentgyörgy-Eprestartó.

⁵ BAKAY 1965, 31.

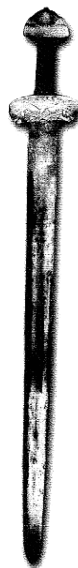
⁶ BAKAY 1965, 33.

A korszak kétélű kardjainak pengéje egyenes és közepükön vércsatorna húzódik. Hosszuk általában 80–90 cm, szélességük a penge tövénél nagyjából 5 cm, lekerekedő, tompa hegye felé keskenyedik. A nyéltüske mindig derékszögben csatlakozik a pengéhez.

A legjelentősebb műhely a Frank Birodalom területén volt, a Rajna mentén, egy pontosabban nem lokalizálható helyen. Az itt készített pengék a korban kapható egyik legjobb minőségű vasból készültek és könnyen felismerhetőek a vércsatornájukban látható ULFBERHT feliratról. Rendkívül népszerűek voltak, nem csak a frank nemeselek körében, hanem a birodalomból való kiviteli tilalom ellenére a vikingeknél is. Az ő keleti irányú terjeszkedésük következtében jelent meg és terjedt el ez a kardtípus a Kijevi Rusz területén. Jelenleg nem ismert a Kárpát-medencéből ilyen lelet, azonban a prágai Szent Vid székesegyházban található Szent István-kard ebbe a csoportba tartozik.⁷

1. ábra: Kétélű kard, Szob-Kiserdő 18. sír
(BAKAY 1978, VI. 1.)

2. ábra: Szent István-kard
(FODOR 2000, 23)

A Szent István-kard (2. ábra)

A sors iróniája, hogy az általam vizsgált területhez köthető kétélű kardok legépebb példánya napjainkban a Kárpát-medencén kívül, a prágai Szent Vid-székesegyházban található. Feltehetően a IV. Béla (1235–1270) halála utáni

⁷ BAKAY 1965, 33.

zűrzavaros időszakban menekíthette Anna hercegnő a fegyvert a teljes királyi kincstárral együtt Ottokár cseh királyhoz. A kard első említése 1355-ből, a székesegyház leltárából ismert: „*gladius beati Stephani regis Ungarorum cum manubrio eburneo*”.⁸

A fegyver anyaga jó minőségű vas, a pengén az ULFBERTH mesterjegy szerepel, szerelékei elefántcsontból készültek. Jan Petersen kardtípológiája alapján a T-típusba sorolható. A T-típusú kardokat legnagyobb számban a 10. század második fele és a 11. század eleje között használták.⁹ A keresztvasa a penge felé ível, ez a forma a 10. század végén alakult ki.¹⁰

László Gyula ismerte fel, hogy a szereléket nem a tipikus kárpát-medencei növényornamentika díszíti, hanem két egymásba kapcsolódó sárkányalak. A díszítés Észak-Európa felé mutat. A sárkányok alapján László úgy gondolta, a skandináv hitvilág sárkányölő hőseire utalva, hogy ez a fegyver eredetileg is egy magas rangú személynek, vagy királynak készíthették. Párhuzamként a ma Bécsben őrzött, Attila-kard pengéjén látható sárkányábrázolást említette.¹¹

A kutatás sokáig díszfegyverként értékelte a kardot, azonban Fettich Nándor a penge és a csontszerelék kopásai alapján megállapította, hogy mindennapos használatú kardról van szó.¹² Valószínűleg ez lehetett az a kard, amivel 997-ben a német lovagok felövezték Istvánt. A kopások intenzitása alapján, már a felövezés előtt, német földön is hosszabb ideje használatban lehetett.¹³

A szablya-kard fegyverváltás

A kétélű kardok megjelenése előtt a magyarok elsődleges vágófegyvere a szablya volt (3. ábra). Ennek a fegyvertípusnak a pengéje egyélű és enyhén ívelt. A penge felső harmadában ún. fokélet alakítottak ki, amely megkönnyítette a döfést. Markolatüskéje – ellentétben a kardokkal – szöveget zár be a keskeny pengével. A szablyák a 10. század utolsó harmadára kikopnak a sírokból, ennek ellenére Kovács László szerint továbbra is használatban maradnak.¹⁴

A fegyverváltás során nem csak az eszközt cserélték le, hanem a harcmodor is jelentős változásokon ment át. A szablya elsősorban lovas fegyver, hasításra alkalmas, amit a harcos csuklóból forgat. Ezzel szemben a kard egyaránt lehet lovas és gyalogos fegyver is. Mivel pengéjük súlyosabb, mint a szablyaké, elsősorban vállból indított csapásokat mértek vele az ellenfélre.

⁸ FODOR 2000, 26.

⁹ PAULSEN 1933, 52.

¹⁰ FODOR 2000, 25.

¹¹ LÁSZLÓ 1977, 362–367.

¹² FETTICH 1938, 482–489.

¹³ FODOR 2000, 28.

¹⁴ KOVÁCS 1990, 40–41.

3. ábra: Szablya, Gödöllő-Öreg-hegy
(SUPKA 1911)

A fegyverváltás sajátos emlékének tekinthetők az ún. szablamarkolatos kardok. Magába olvasztja mindkét fegyvertípus jellegzetességeit. A kétélű, egyenes pengével a markolattüske szöveget zár be. Kovács gyűjtésében 12 ilyen fegyver található, amelyek közül kettő pénzzel datált. Az egyik szablamarkolatos kardot tartalmazó sírban egy meghatározhatatlan arab *dirhem*, a másikban VII. Bíborbanszületett Konstantin (908–959) és II. Romanos (948–959) érméje volt.¹⁵ Ezek alapján ez a fegyver legkorábban a 10. század középső harmadában alakulhatott ki.

Kovács szerint a fegyverváltás elindítója az augsburgi csatavesztés volt. Véleménye szerint: „*a vereség nyomasztó súlya és az ellentámadástól való félelem lehetett a részleges fegyverzetváltás megindítója, vagyis e folyamat terminus post quem-ének a 955-ös év tekinthető*”.¹⁶ A lelőhelyek elhelyezkedése alapján, nem valószínű, hogy kizárólag a csatavesztés következtében indult meg a nyugati fegyverzethez való részleges hasonulás, ugyanis ez esetben a kétélű kardok a Kárpát-medence Német-Római Császársággal határos dunántúli részén sűrűsödnek.

A fentebb említett külpolitikai ok mellett a fegyverváltás elindulásában belpolitikai események is komoly szerepet játszhattak. Géza fejedelem (992–997) hatalomra jutása után igyekezett felszámolni a korábbi törzsi-nemzetségi arisztokrácia hatalmát. Ennek egyik lépéseként létrehozott egy, a nemzetségfők

¹⁵ KOVÁCS 1990, 40.

¹⁶ KOVÁCS, 1990, 44.

hadseregétől független, új fejedelmi sereget. Ennek a harcosai feltehetően a nem gazdag szabadok közül kerülhettek ki.¹⁷ Ezzel a reformmal több harcost állíthatott ki, mint a nemzetségfők, akiknek a kíséretét gazdag szabad harcosok alkották. Bakay Kornél bennük látja az I. Szent István törvényeiben megjelenő *mileseket* és *elődeiket*.¹⁸

A hadsereg vezetői és megszervezői a német lovagok voltak, akik magukkal hozták a nyugati harcmodort és fegyverzetet.¹⁹ Azonban az új, fejedelmi sereg sem szakadt el a gyökereitől, nem vett át minden újítást, hanem a sírok tanúsága szerint szelektált és igyekezett mindent a saját igényei szerint alkalmazni. Feltehetően ennek tudható be, hogy a korszakban a elterjedt védőfegyverzetnek (pajzs, sisak, láncvért) még nem került elő nyoma a Kárpát-medencében.

A fegyverváltás Kovács véleménye szerint Taksony fejedelem (955–972) idejében indult el, részben egy esetleges német támadás miatti félelem miatt. Ugyanakkor felhívja a figyelmünket, hogy tömegesen Géza (972–997) uralkodása alatt terjedt el a kétélű kard a Kárpát-medencében. Megjelenése után fokozatosan kiszorította a szablyát, ami a 10. század utolsó harmadától nem mutatható ki a temetkezésekben, ugyanakkor Kovács feltételezi, hogy továbbra is használatban maradhatott.²⁰ Valószínűleg ez lehet az az időpont, amikor a kétélű kard dominánssá vált és ezáltal lezárta a (régészeti) vizsgálatok fegyverváltást. A sírokban Kovács és Bakay egybehangzó véleménye szerint a 10. század első harmadáig helyeztek kardokat.²¹

A kétélű kardokat tartalmazó temetkezések alapján megállapítható, hogy az új típusú fegyverrel eltemetett harcosok nem különböznek el sem rítusban, sem mellékletek tekintetében a velük egy temetőben nyugvó halottaktól, illetve tárgyaik szervesen beleilleszkednek a 10–11. századi Kárpát-medencei leletanyagba. A kutatásban Székesfehérvár-Rádiótelep A sír kapcsán merült fel a rusz-varég eredeztetés az elhunyt kardja és nyéltámaszos baltája miatt.²² Megfigyelhető, hogy esetenként a kard kiegészítő fegyverként kerül az íjász felszerelés mellé. Ez azt mutatja, hogy feltehetően külföldi hatásra mehetett végbe a fegyverváltás, de nem járt együtt régészeti kimutatható, idegen fegyverek betelepülésével. Az íj mellett viszonylag gyakori kísérő fegyvernek számított a nyéltámaszos balta is. Jelenleg 3 temetkezésből ismert „teljesnek tekinthető” fegyverzet:²³ Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír,²⁴ Székesfehérvár-Rádiótelep A sír²⁵ és Szob-Kiserdő 21. sír.²⁶

¹⁷ BAKAY 1965, 23.

¹⁸ BAKAY 1965, 26.

¹⁹ LÁSZLÓ 1939, 232.; BAKAY 1965, 25.

²⁰ KOVÁCS 1990, 40–41.

²¹ BAKAY 1965, 27.; KOVÁCS 1990, 42.

²² KOVÁCS 1986, 110.

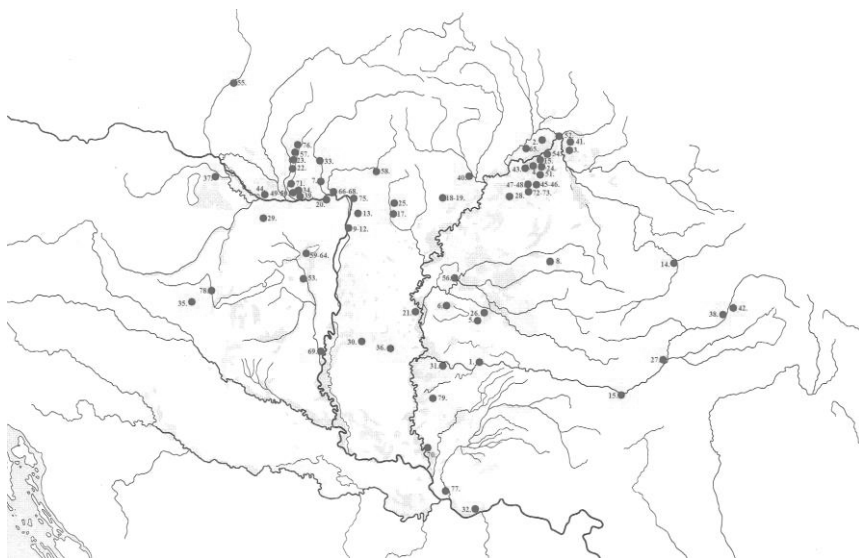
²³ Lószerszámzat, íjászfelszerelés, kétélű kard, nyéltámaszos balta/bárd.

²⁴ REJHOLCOVÁ 1976, 192–193

²⁵ BAKAY 1965, 12–13.

²⁶ BAKAY 1978, 18–21.

Ennek a fegyvertípusnak a megjelenése és elterjedése a Kárpát-medencében nem egy elszigetelt jelenség. A korszakban a Baltikumban is gyakori fegyvernek számítottak a kétélű kardok, azonban az ottani sírok tanúsága szerint idegen, viking zsoldosok használták azokat.²⁷

1. térkép: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében
(KOVÁCS 1994–1995 alapján)

A kétélű kardok elterjedése a Kárpát-medencében (1. térkép)

A kétélű kardokkal Kovács László foglalkozott behatóbban, összegyűjtötte és térképre vitte a Kárpát-medencei példányokat.²⁸ Gyűjtésében 75 kard szerepel, amelyek a 10. század utolsó harmada – 11. század első harmada közé datálhatók (1. táblázat).

A kardok eloszlása a Kárpát-medencében nem egyenletes, nem fedi le a terület egészét. A Felvidék középső részén, a Tiszántúlon, Erdélyben, a Duna-Tisza-közén, Dél- és Nyugat-Dunántúlon²⁹ csak elszórva ismertek kétélű kardos temetkezések.

A Kárpát-medencén belül 5 helyen figyelhető meg a kétélű kardok sűrűsödése. A Dunántúlon kizárólag Székesfehérvár körül figyelhető meg az egyetlen sűrűsödési pontjuk. Az itteni jelenlétük feltételezhetően kapcsolatba

²⁷ BAKAY 1965, 24.

²⁸ KOVÁCS 1994–1995.

²⁹ Amennyiben kizárólag a németektől való félélem hatására terjedt volna el nagy arányban a kétélű kard, akkor ezen a területen kéne a legnagyobb sűrűségben előfordulnia.

hozható az itt működő fejedelmi/királyi udvarral. A Dunától északra a Nyitra mentén található egy csoportosulásuk. A Nyitra torkolatának környékén egy erőteljesebb lelőhely-sűrűsödés rajzolódik ki. Tőle nyugatra a Garam és az Ipoly torkolatának a közelében van a következő terület. Ezzel szinte közvetlenül érintkezik a Dunakanyartól a folyó budapesti szakaszáig húzódó gócpont. A Duna és északi mellékfolyói egy többé-kevésbé összefüggő tömböt alkotnak. Tőlük elszakadva, keleti irányba, a Felső-Tiszavidéken rajzolódik ki az ötödik lelőhely-koncentráció.

László Gyula és Bakay Kornél úgy gondolta, hogy a kétélű kardok elterjedése kirajzolja az uralkodócsalád által birtokolt országrészeket.³⁰ Véleményük szerint a velük szembehelyezkedő törzsi-nemzetségi arisztokrácia birtokaival határos területekre telepítették a *mileseiket*. Ennek azonban több adat is ellentmond. A legszembetűnőbb, hogy a kardok, kevés kivételtől eltekintve folyók közelében vagy épp folyómederből kerültek elő.³¹ Feltűnően magas azon kardok száma, amelyek folyótorkolatok, esetlegesen későbbi révhelyek környékén kerültek elő. Mindemellett pont azok a területek számítanak leletmentes területnek, ahol a központi hatalommal rivalizáló előkelők határa húzódott.

Mint arra már László Gyula is felfigyelt, a kétélű kardok a kereskedelmi és stratégiai szempontból jelentős területeken sűrűsödnek. Ez alól kivételt képez Székesfehérvár környéke, ahol a fegyveresek elsődleges feladata az uralkodócsalád védelme lehetett. A területen a kardok mellett megjelenik a kárpát-medencei leletanyagban szintén külföldi eredetű nyéltámaszos balta is (Székesfehérvár-Rádiótelep A sír). A Duna mellékfolyói mentén sűrűn sorakozó lelőhelyek valószínűleg az északi irányú kereskedelmet felügyelheték. A Felső-Tiszavidéken található tömb feladata a Kijev irányából érkező út biztosítása lehetett. Ugyan nem olyan sűrű, de a Maros mentén is kirajzolódik egy lelőhelyláncolat. Az itteni lelőhelyek harcosai ellenőrizhették a Maroson történő só szállítást.

A kétélű karddal rendelkező harcosok, akik ezeket a kereskedelmi utakat biztosították, fejedelmi/királyi utasításra lettek a szolgálati helyükre telepítve. Az uralkodónak fontos volt, hogy hozzá hű katonák gondoskodjanak a kereskedelem biztonságáról. Ezt látszik alátámasztani a folyótorkolatok nagyarányú megerősítése.³² A fentebb felsorolt gyér lelőhelysűrűségű régiók háttérében a kereskedelmi útvonalak hiánya állhat.

Lándzsák (2. táblázat)

A kétélű kardokkal ellentétben elenyésző számban ismertek 10–11. századi nyugat- és észak-európai lándzsák a Kárpát-medencéből. A lándzsák az újkorig

³⁰ LÁSZLÓ 1939, 232.; BAKAY 1965, 27.

³¹ A mederből előkerülő fegyverek utalhatnak esetlegesen ütközetre is, azonban ezeket írott források hiányában sem cáfolni, sem megerősíteni nem lehet.

³² Nyitra – Komáromszentpéter/Dolny Peter, Marcellháza/Marcellová, Ógyalla-Bagota/Hurbanovo. Garam/Ipoly – Esztergom, Bény-Urasági földek/Biňa, Szob-Kiserdő, Szob-Vendelin.

bezáróan a mindenkori hadseregek alapvető tömegfegyverének minősültek. Kevés fémigényük miatt olcsónak számítottak, valamint a harcosokat könnyen ki lehetett képezni a használatukra.

Két irányból érkeztek lándzsák a 10–11. századi Kárpát-medencébe: a nagyobb csoportot alkotó, ún. szárnyas lándzsák német területről kerülhettek ide. A szárny nélküli lándzsák közös ismertetője a hosszú, levél alakú penge. Ez utóbbiak párhuzamai Skandinávia területén kerültek elő.

4. ábra: Budapesti lándzsa

A budapesti lándzsa (4. ábra)

A korabeli Európában nem csak a kardok szerelékeit díszítették, hanem gyakran a lándzsákat is. A legismertebb kárpát-medencei példány, az ún. budapesti lándzsa 1900-ban került elő a Duna fővárosi szakaszának kotrása során. Mivel szórványlelet, értelmezése számos vitát szült.

Formáját tekintve a szárny nélküli lándzsákhoz tartozik, egy olyan típusba, amely a viking befolyási övezetben a 11. század első feléig igen népszerűnek számított.³³ A fegyver pengéje hosszú, nádlevél alakú. Köpűje aranyozott és nielloberakással díszített stilizált palmetták, akantuszok és szalagfonatok díszítik. Ezek a motívumok, az ún. *Ringerike*-stílusra jellemzőek. A lándzsa formája és díszítése alapján Gotlandon készülhetett. A szigeten a niello alkalmazása a *Ringerike*-stílussal a 11. század első negyedétől kimutatható. Ez

³³ KOVÁCS 1970a, 127.

alapján a lándzsa ekkoriban készülhetett és kerülhetett a Magyar Királyság területére.³⁴

A lándzsa díszes kivitele következtében felmerült a kutatásban, hogy nem egy mindennapos használatra készült fegyver lehetett, hanem egy rangjelző tárgy, talán egy királyi felségjelvény.³⁵ A középkori krónikák több helyen is megemlékeznek a német birodalmi lándzsa másolatának Magyarországra küldéséről. Kovács László a forrásokat tanulmányozva elveti ennek a lehetőségét.³⁶ Véleménye szerint nem királyi *insignium* volt, hanem valószínűleg a rusz-varég eredetű királyi testőrség egyik magas rangú tagjának, talán vezetőjének lehetett a méltóságjelvénye. Ebben a korszakban a testőrség parancsnoka a mindenkori trónörökös, ez esetben Imre herceg volt, akire néhány forrás a *dux Russorum*címen utal.³⁷ Ez alapján a budapesti lándzsa kapcsolatba hozható az uralkodóházzal, de nem úgy, ahogy a korai kutatás interpretálta.

A budapesti lándzsához formailag hasonló darab mindössze egy ismert a Kárpát-medencéből, Törtel-Demeter-tanya lelőhelyről.³⁸ A fegyver lelő-körülményei nem ismertek pontosan, ugyanis egy feldúlt sírból került elő, s a tárgyat munkások szolgáltatták be. Valószínűleg ez is Skandináviában, vagy legalább is viking befolyási övezetben készülhetett.

5. ábra: Szárnyas lándzsa, Szob-Vendelin 83. sír
(KOVÁCS 1970b, 5. ábra 1.)

³⁴ KOVÁCS 1970a, 128.

³⁵ PAULSEN 1933, 29.

³⁶ KOVÁCS 1970a, 129–144.

³⁷ KOVÁCS 1970a, 145.

³⁸ KOVÁCS 1970b, 94.

Szárnyas lándzsa (5. ábra)

A nyugati irányból érkező lándzsák között az ún. szárnyas lándzsák alkotják a legnagyobb csoportot. Nevüket a köpű két oldalán elhelyezkedő rombusz alakú szárnyakról kapták. A szárnyak megakadályozták, hogy a lándzsa mélyen behatoljon a sebbe. A kardokkal ellentétben ezek nem kizárólag harci fegyverek voltak, hanem előszeretettel alkalmazták őket vadászatokon is.³⁹ Nyugat-európai eredetű fegyverek, amiknek a megjelenése és széles körű elterjedése a frankokhoz köthető. A jó minőségű frank kardpengékhez hasonlóan a szárnyas lándzsák is népszerűek voltak a vikingek között.

Kovács László gyűjtésében 19 szárnyas lándzsa szerepel,⁴⁰ a kárpát-medencei példányok pontos datálása azonban szinte teljesen lehetetlen, ugyanis temetkezésből csupán egyetlen példány került elő (Szob-Vendelin 83. sír). Tovább nehezíti a keltezést, hogy formailag változatlanok, viszonylag kis példányszámban ismertek és a Kárpát-medencében már a honfoglalást megelőző időszakban is használatban voltak.⁴¹

A szárnyas lándzsák, ugyan nem nagy számban, de megjelennek a korabeli, Kárpát-medencei ábrázolásokon. A koronázási paláston I. Szent István (997–1038) kezében egyértelműen egy szárnyas lándzsa található.⁴² A másik megjelenése szintén Istvánhoz köthető, az első pénzéremként számon tartott *lancea regis* (CNH.I.1.) vereteken egy felhőkéből kinyúló kéz tart egy szárnyas lándzsát.

2. térkép: Lándzsák a Kárpát-medencében
(KOVÁCS 1970b alapján)

³⁹ KOVÁCS 1970b, 96.

⁴⁰ KOVÁCS 1970b.

⁴¹ Keszthely-Fenekpuszta 22. sír; Sopronkőhida 30., 60., 84. sír (KOVÁCS 1970, 97).

⁴² KOVÁCS 1970a, 138.

A szárnyas lándzsák Kárpát-medencei elterjedése (2. térkép)

Már Géza hadseregreformja előtt ismerték és előszeretettel használták a magyarok a lándzsát, azonban a szárnyas lándzsák megjelenését a nyugati mintára és nyugati lovagok vezetésével kialakuló fejedelmi sereghez köthetjük.⁴³ Az ezzel a fegyverrel felszerelt harcosok, hasonlóan a kétélű kardosokhoz a kereskedelem biztosításában vehettek részt.

Elterjedési területük sokkal kisebb, mint a kétélű kardoké. Az egyik gócpontjuk az Északnyugat-Dunántúlon figyelhető meg, a másik pedig a Dunának a Dunakanyartól Budapestig tartó szakaszán. Az előbbi fegyvertípussal csak itt fedik egymást. A kardokhoz hasonlóan a szárnyas lándzsák folyók közelében, nem ritkán, a folyókból kerülnek elő.

Nyéltámaszos balták

A balták és bárdok funkciója kettős volt. Nem csak fegyverként használták őket, hanem gyakran munkaeszközként kerültek a sírokba. A fegyvertípussal – az előzőkhöz hasonlóan– Kovács László foglalkozott részletesebben.⁴⁴

6. ábra: Nyéltámaszos balta, Szob-Kiserdő 21. sír
(BAKAY 1978, V. 2.)

7. ábra: Nyéltámaszos bárd, Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír
(KOVÁCS 1986, 3. kép 4.)

⁴³ KOVÁCS 1970b

⁴⁴ KOVÁCS 1986.

A kétélű kardok mellett a 10–11. századi leletanyagban – igaz viszonylag kis számban – megtalálható az ütőfegyverek egy speciális fajtája, az ún. nyéltámaszos, köpűszárnyas balták és bárdok csoportja (6–7. ábra).⁴⁵ Nevüket a fegyver fokán kialakított pajzs után kapták, ami a nyél megtámasztására szolgált.

A nyéltámaszos balták, ellentétben a kétélű kardokkal és a szárnyas lándzsákkal, nem rendelkeznek nyugat-európai analógiákkal. Párhuzamaik a Kijevi Rusz területén találhatóak meg, ahol a druzsina tagjai között volt nagyon népszerű fegyvertípus a 12. századig. A Kárpát-medencében a 10. század végén jelenhetett meg.⁴⁶ Feltehetően ez a fegyvertípus is Géza fejedelem hadseregreformjának régészeti emléke.

A kétélű karddal eltemetettekhez hasonlóan a nyéltámaszos baltával és bárdokkal rendelkező harcosok esetében megfigyelt jelenségek is szervesen illeszkednek a 10–11. századi Kárpát-medencei temetkezési rítushoz.⁴⁷

A lándzsákhoz hasonlóan már Géza előtt is alkalmazták a magyarok különböző balta és bárdtípusokat. Hasonlóan a kétélű kardokhoz, a nyéltámaszos balták is ismeretlenek az elit temetkezéseiből. Ellentétben a kardokkal, a hitelesen feltárt temetkezések alapján sosem önmagában használták, hanem egy másik fegyverrel kombinálva. Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír, Székesfehérvár-Rádiótelep A sír és Szob-Kiserdő 21. sír esetében kétélű kard is volt a sírban.

3. térkép: Nyéltámaszos balták és bárdok a Kárpát-medencében

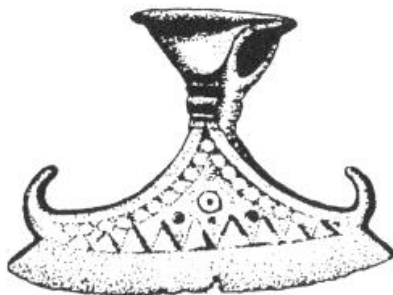
⁴⁵ A baltáknál a nyak hosszabb az élnél, a bárdoknál azonban az él hosszabb, mint a fegyver nyaka.

⁴⁶ KOVÁCS 1986, 102.

⁴⁷ KOVÁCS 1986, 103.

A nyéltámaszos balták Kárpát-medencei elterjedése(3. térkép)

A nyéltámaszos balták példányszáma (3. táblázat) és elterjedési területe kisebb, mint a kétélű kardoké. Két csoportosulásuk figyelhető meg: a nagyobbik gócpont a Balaton-felvidéktől húzódik a Dunakanyarig. Ebben a sávban került elő a fegyverek nagy része. A másik, kisebb csoport a Felső-Tisza-vidéken található. Használóik valószínűleg olyan közösségek tagjai lehettek, akik a kijevi utat biztosították.

8. ábra: Balta alakú csüngő. Szabolcsveresmart
(ISTVÁNOVITS 2000, 172. tábla 5.)

Formailag nagy hasonlóságot mutatnak a nyéltámaszos baltákkal az ún. balta alakú csüngők (8. ábra). A kutatás jelen állása szerint három 10–11. századi példány ismert a Kárpát-medence területéről, Szabolcsveresmart-Tiszai partomlás,⁴⁸ Hajdúhadház-Cégény⁴⁹ és Sály-Lator lelőhelyről.⁵⁰ A szabolcsveresmarti példány párhuzamaként Fodor István a keleti szláv harcosok övön hordott amulettjeit említi,⁵¹ Révész László viszont viking zsoldosokhoz köti a tárgyat.⁵² Kárpát-medencei elterjedési területük megegyezik a nyéltámaszos balták/bárdok felső-tisza-vidéki elterjedésével.

Nyugat-európai fegyverek Észak-Pest megyében

A nyugati eredetű fegyverzet bemutatott egyes elemei Észak-Pest megye több, egymástól aránylag kis távolságra elhelyezkedő temetőjében is megtalálhatóak, illetve több szórvány is ismert a területről (4–5. térkép). Viszonylag kis kiterjedése ellenére nagy leletsűrűség jellemzi Észak-Pest megyét: 10 lelőhelyről 17 fegyver ismert (4. táblázat).

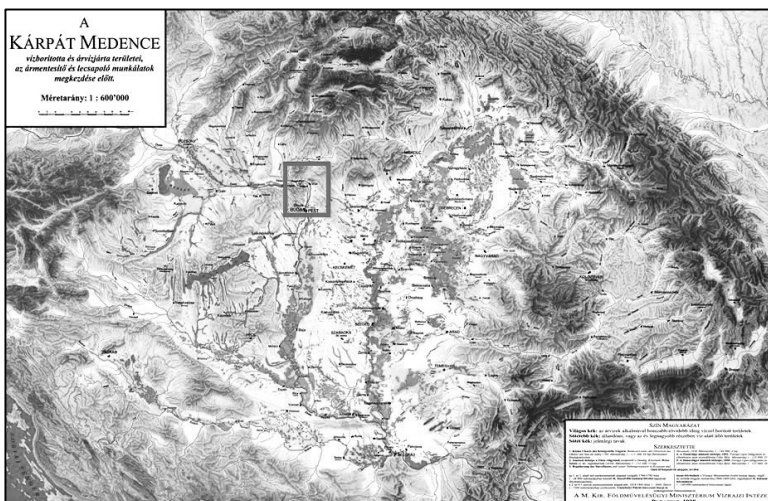
⁴⁸ ISTVÁNOVITS 2000, 184.

⁴⁹ FODOR 2001, 25.

⁵⁰ KIRÁLY 2014.

⁵¹ FODOR 2001, 25.

⁵² RÉVÉSZ 1999, 203.

4. térkép: Észak-Pest megye

5. térkép: Észak-Pest megye 10-11. századi nyugat-európai fegyverleletei

Földrajzilag igen változatos a régió. Északi részén a Börzsöny hegyei találhatóak, tőle délre a Cserhát nyúlványai fedik le a terület jelentős részét. A Duna és a Cserhát között keskeny alföldi sáv húzódik. Jelentősebb vízfolyásnak csak a Duna és az Ipoly tekinthető.

Az országos átlaghoz hasonlóan a kétélű kardok ismertek legnagyobb számban Észak-Pest megyében is. 4 temetkezésből és 5 szórványból 9 ismert példány van a területen. Lándzsából 5 található a területen, ebből 4 szárnyas. Legkevesebb nyéltámaszos baltából van, amelyből 3 darab ismert.

A fegyverek a folyók mentén, a folyókból, illetve a Cserhát és az Alföld határán kerültek elő. A fegyverekkel legjobban biztosított területnek az Ipoly torkolata tartható. Itt két szomszédos temetőből⁵³ 6 fegyver ismert, és az összes bemutatott fegyvertípus képviselteti magát. A nyugati típusú fegyvereket tartalmazó sírokon kívül több temetkezésből van adatunk még íjászfelszerelésről is.⁵⁴ Feltehetően az Ipoly-torkolat biztosítása lehetett az itteni közösségek egyik feladata.⁵⁵ Szob-Kiserdő 21. sírja tekinthető Észak-Pest megye legjobban felszerelt harcos temetkezésének. A harcos íjászfelszerelése mellett a sírba került kétélű kardja és nyéltámaszos baltája is.⁵⁶ A Kiserdő közelében található Szob-Vendelin a Kárpát-medence egyetlen olyan ismert temetője, ahonnan mindhárom fegyvertípus előkerült (2., 49., 83. sír), valamint azon temetők közé tartozik, ahol a szablya és a kard egyszerre figyelhető meg. A Duna budapesti szakaszáról 7 fegyvert ismerünk, azonban ezek a Mexikói úti sírt leszámítva mind mederkotrás során előkerült szórványok. Ezeknél felmerülhet a hadi eseményekkel való összefüggés, azonban írott források hiányában nem bizonyítható ez a felvetés. A régió legszebben díszített fegyvere szintén a Duna medréből származó budapesti lándzsa, amelynek – ahogy arról már fentebb szó esett – megnehezítette az értelmezését a lelőköri körülmények ismeretének hiánya.

A nyugati fegyvereket tartalmazó Észak-Pest megyei temetőkről elmondható, hogy nagyjából azonos időpontra, a 10. század második felére/utolsó harmadára tehető a megnyitásuk és felhagyásuk már a 11. század folyamán történhetett meg.

Mint láthattuk, Észak-Pest megye, ami nyugati eredetű fegyverekben az egyik leggazdagabb régió a Kárpát-medencében, kicsiben ugyanazt a képet mutatja, mint ami a Kárpát-medence teljes területén tapasztalható. A lelőhelyek folyók közelében helyezkednek el, mert az itt élő harcosok ezáltal felügyelték a rajtuk zajló kereskedelem zavartalanságát. Emellett jelenlétükkel valószínűleg a fejedelmi, majd később a királyi család hatalmát is biztosíthatták a stratégiai ilag kiemelten fontos területeket.⁵⁷

Összegzés

A 10. század utolsó harmadára már megfigyelhetők a honfoglalókat ért különböző hatások következményei. A viselet, divat jelentősen megváltozott, nagyobb hangsúlyt kapnak benne a környező területekről érkező impulzusok hatására végbemenő módosulások (elsterjednek pl. az állatfejes karperecek,

⁵³ Szob-Kiserdő és Szob-Vendelin.

⁵⁴ TÖRÖK 1956; BAKAY 1978, 6–52, BAKAY 1978, 56–59.

⁵⁵ Elképzelhető, hogy a Garam torkolata környékén talált kétélű kardos temetkezések harcosai kapcsolatban állhattak a szobi temetőkben eltemetettekkel.

⁵⁶ BAKAY 1978, 18–21.

⁵⁷ Amik gyakran megegyeztek a kereskedelmi útvonalakkal.

bizánci övcsatok). A viselettel egy időben az életmód is átalakul, megjelennek a nagyobb közösségek, a nem ritkán száz feletti sírszámú temetőekben lassan, de érzékelhetően átalakul a hitvilág is. Ezen változások közé sorolható a dolgozatban bemutatott (részleges) fegyverzetváltás is.

A 10. század közepén ugyan már megjelentek a Kárpát-medencei hagyatékban az új harcmodort megkövetelő fegyverek, elsősorban a kétélű kardok, de még évtizedekig használták mellettük a szablyát is. A folyamat pontos menete jelenleg még nem rekonstruálható teljes egészében, mivel többnyire szórványleletek állnak rendelkezésünkre. Annyi azonban megállapítható, hogy a klasszikus nehézlövességi támadófegyverek (kétélű kard, szárnyas lándzsa) átvétele nem járt együtt a hozzájuk tartozó védőfegyverzet megjelenésével. Ez arra utal, hogy az új fegyverek meghonosodásában részt vettek ugyan nyugati lovagok, a hadsereg jelentős részét azonban továbbra is a magyarok adták, akik igyekeztek az újat kombinálni a hagyományos harcmodorukkal. Erre utal, hogy a nyugati fegyverrel eltemetett harcosok mellett sok esetben íjászfelszerelés is volt. Továbbá ezen harcosok helyi származására utal az eltemetés rítusa, ami megfelel a korban általánosnak mondható kárpát-medencei rítusnak.

Irodalom

BAKAY 1965 = Bakay K.: *Régészeti tanulmányok a magyar államalapítás kérdéséhez.* (Dunántúli Dolgozatok 1.) Pécs 1965

BAKAY 1978 = Bakay K.: *Honfoglalás- és államalapításkori temetők az Ipoly mentén.* (Studia Communitatis 6.) Szentendre 1978

FETTICH 1938 = Fettich N.: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. In: Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján* 3. Budapest 1938, 475–516.

FODOR 2000 = Fodor I.: *A bécsi szablya és a prágai kard.* Szeged 2000.

ISTVÁNOVITS 2000 = Istvánovits E.: A Rétköz honfoglalás és Árpád-kori emlékanyaga. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 2.; Magyarország honfoglalás és kora Árpád-kori sírleletei 4.) Nyíregyháza 2000.

KIRÁLY 2014 = Király Ágnes: *Viharisten a hegyen.*

Internetes elérés:

<http://homregeszettumblr.com/post/105179589900/viharisten-a-hegyen>

(Letöltés: 2017.02.15. 19:32)

KOVÁCS 1970a = Kovács L.: A budapesti lándzsa. A magyar királylándzsa történetének vázlatja. *Folia Archeologica* 21 (1970) 128–146.

KOVÁCS 1970b = Kovács L.: A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsatemetkezésük. *Alba Regia* 11 (1970) 81–108.

- KOVÁCS 1986 = Kovács L.: Honfoglaláskori sírok Nagytarcsán II: A homokbányai temetőrészlet. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1986) 93–115.
- KOVÁCS 1990 = Kovács L.: Szablya-kard fegyverváltás. A kétélű kardos 10–11. századi magyar sírok keltezéséhez. *Archeologiai Értesítő* 117 (1990) 39–49.
- KOVÁCS 1994–1995 = Kovács L.: A Kárpát-medence kétélű kardjai a 10. század 2. feléből (Adattár). *Communicationes Archaeologicae Hungariae* (1994–1995) 153–189.
- LÁSZLÓ 1939 = László Gy.: Fettich Nándor: A prágai Szent István-kard régészeti megvilágításban. *Folia Archeologica* 1 (1939) 240–242.
- LÁSZLÓ 1977 = László Gy.: Jegyzetek a prágai Szent István-kardról. In: *Régészeti tanulmányok*. Szerk.: László Gy. Budapest 1977, 358–370.
- M. NEPPER 2002 = M. Nepper I.: *Hajdú-Bihar megye 10–11. századi sírleletei I–II.* (Magyarország honfoglaláskori és kora Árpád-kori sírleletei 3.) Budapest – Debrecen 2002.
- PAULSEN 1933 = Paulsen, P.: *Magyarországi viking leletek*. Budapest 1933.
- PETERSEN 1919 = Petersen, J.: *De Norske Vikingesverd*. Kristiania 1919.
- REJHOLCOVÁ 1976 Rejholcová, M.: Pohrebisko z 10. a 11. storočia v Hurbanovo-Bohatej. Gräbelfeld aus dem 10. und 11. Jahrhundert in Hurbanovo-Bohata. *Slovenská Archaeologia* (1976) 191–234.
- SUPKA 1911 = Supka G.: Honfoglaláskori lelet Gödöllőn. *Archeologiai Értesítő* 31 (1911) 180–182.

Táblázatok

Lelőhely	Típus
1. (1.) Arad-Csálya/Arad (jud. Arad, R.)	?
2. (2.) Ágcsernyő-Nagyrétidomb/Cierna nad Tisou (okr. Trebišov, Szl.)	U
3. (4.?) Beregszász/Beregove Beregivs'kij raj., zakarpats'ka obl., U.)	H?
4. (5.) Beszterec-Gyalap (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	S
5. (7.) Békéscsaba-Mezőgazdasági szakisk. kertje/Vasútállomás (Békés m.)	?
6. (55.) Békésszentandrás-Mogyoróshalom (Békés m.)	?
7. (8.) Bény-Urasági földek/Biña (okr. Nové Zámky, Szl.)	X
8. (9.) Bihar-Földvár/Biharia (jud. Bihor, R)	X
9. (10.) Budapest-Dunameder	X
10. (11.) Budapest-Erzsébet-híd	?
11. (12.) Budapest-Mecixói út 41/c	?
12. (13.) Budapest környéke (Pest m.)	?
13. (15.) Csomád-Újhegy, Dorezs (Pest m.)	?
14. (16.) Dés/Dej (jud. Cluj, R)	X
15. (17.) Déva/Deva (jud. Hunedoara, R.)	?
16. (18.) Dombrád-Nádas dűlő (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
17. (19.) Ecséd (Heves m.)	X
18. (20.) Eger-Kiskanda dűlő (Heves m.)	?
19. (21.) Eger környéke (Heves m.)	?
20. (22.) Esztergom környéke (Komárom-Esztergom m.)	?
21. (23.) Felgyő-Gedahalom (Csongrád m.)	?
22. (24.) Felsőszeli környéke/Horné Saliby (okr. Galanta, Szl.)	?
23. (25.) Galánta-Taksony/Galanta (okr. Galanta, Szl.)	X
24. (26.) Gégény-Vasútállomás (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	X
25. (27.) Gyöngyöspata-Kecskekő (Heves m.)	?
26. (29?.) Gyula (Békés m.)	?
27. (30.) Gyulafehérvár/Alba Iulia (jud. Alba, R.)	?
28. (31.) Hajdúdorog-Temető-hegy (Hajdú-Bihar m.)	?
29. (31a.) Kajárpác-Gyüri kavicsbánya (Győr-Moson-Sopron m.)	U

1. táblázat: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében (1–29. lelőhely)
(Kovács 1994–1995 alapján)

Lelőhely	Típus
30 (33.) Kecel-Vádéi dűlő (Bács-Kiskun m.)	?
31. (34.) Keglevichháza/Cheglevici (jud. Timiș, R.)	?
32. (35.) Kevevára/Kovin (opšt. Kvin, Sz.)	Z
33. (36.) Kiskoszmály-Belterület/Malé Kozmálovce (okr. Levice, Szl.)	X
34. (37.) Komáromszentpéter-Kisrét/Dolny Peter (okr. Komárno, Szl.) 61.	X
35. (38.) Kozmadombja-Ókozmadombja dűlő (Zala m.)	?
36. (39.) Kömpöc (Bács-Kiskun m.)	?
37. (41.) Levél-Újhelyi Imre tér 11-12. (Győr-Moson-Sopron m.)	?
38.? (42?). Malomfalva-Szent János/Morești (jud. Mureș, R.)	?
39. (43.) Marcellháza/Marcelová (okr. Komárno, Szl.)	Y
40. (44.) Miskolc-Téglagyár (Bosod-Abauj-Zemplén m.)	Y
41.? (45?). Munkács/Mukačevo (Mukačivs'kij raj., Zakarpats'ka obl., U.)	?
42.? (46?). Nagyernye/Ernei (jud. Mureș, R.)	?
43.? (47?). Nagyhalász-Várrétje (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
44. (48a.) Nagymegyer-Vámostelek/Velky Meder (okr. Dunajska Streda, Szl.)	X
45-46. (49-50.) Napkor-Vásárosnaményi út (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
47. (51.) Nyíregyháza-Felsőpázsit (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
48. (52.) Nyíregyháza-Polyákbokor, Pereshalom (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	U
49. (53.) Ógyalla-Bagota, Két út között/Hurbanovo (okr. Komárno, Szl.) 3.	Y
50. (54.) Ógyalla-Bagota, Két út között/Hurbanovo (okr. Komárno, Szl.) 17.	X
51. (56.) Pátroha-Bajorhegy (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	X
52. (57.) Salamon/Solomonove (Uzgorods'kij raj., Zakarpats'ka obl., U.)	?
53. (58.) Sárszentágota-Felsőtöbörzsök (Fejér m.)	?
54. (60.) Szabolcsveresmart-Szelérdomb (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
55. (61.) Szakolca-Vysoké Pole/Skalica (okr. Senica Szl.)	X
56. (63.) Szeghalom-Kovácsshalom (Békés m.)	?
57. (65.) Szered-Mácsédi dombok/Sered' (okr. Galanta, Szl.) II. temető 7/55.	X
58. (66.) Szécsény környéke, Ipoly medre (Nógrád m.)	U
59. (67.) Székesfehérvár-Dekóhegy (Fejér m.)	?

1. táblázat: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében (30–59. lelőhely)
(KOVÁCS 1994–1995 alapján)

Típus	Lelőhely
60. (68.) Székesfehérvár-Rádiótelep (Fejér m.) A	E/T
61. (69.) Székesfehérvár-Rádiótelep (Fejér m.) 36.	T
62. (70.) Székesfehérvár-Sárkeresztúri út (Fejér m.) 5.	?
63. (71.) Székesfehérvár-Sóstó/Vizművek (Fejér m.) 1.	?
64. (72.) Székesfehérvár-Sóstó/Vizművek (Fejér m.) 1971. évi szórvány	X
65. (75.) Széplak/Krásna nad Hornádom (okr. Košice, Szl.)	T
66. (77.) Szob-Kiserdő (Pest m.) 18.	?
67. (78.) Szob-Kiserdő (Pest m.) 21.	?
68. (79.) Szob-Vendelin (Pest m.) 2.	?
69. (81.) Tolna-Dunameder (Tolna m.)	?
70. (82.) Törökbecse/Novi Bečej (opšt. Novi Bečej, Sz.)	W
71. (83.) Udvard-Tenyiri dűlő/Dvory nad Žitavou (okr. Nové Zámky, Szl.)	?
72. (83.) Újfehértó-Micskepuszta (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.) 4.	?
73. (85.) Újfehértó környéke (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	?
74. (86.) Újkigyós-Tana 38. (Békés m.)	?
75. (87.) Vác-Csörögi-puszta (Pest m.)	?
76. (88.) Vágveresvár-Belterület/Čeverník (okr. Trnava, Szl.)	X/Y
77. (89.) Versec/Vršac (opšt. Vršac, Sz.)	X
78. (90.) Zalacsány-Zalameder (Zala m.)	X
79. (91.) Zsombolya/Jimbolia (jud. Timiș, R.)	?

1. táblázat: 10–11. századi kétélű kardok a Kárpát-medencében (60–79. lelőhely)
(KOVÁCS 1994–1995 alapján)

Lelőhely	Szárnyas
1. Budapest-Csepelsziget	+
2. Budapest-Dunameder 1.	-
3. Budapest-Dunameder 2-3.	+
4. Cák (Vas m.)	+
5. Kecöl (Győr-Moson-Sopron m.)	+
6. Kecskemét-Belváros (Bács-Kiskun m.)	+
7. Marcaltő (Veszprém m.)	+
8. Nógrádszakál-Ráróspusztá (Nógrád m.)	+
9. Pannonhalma-Szent Vilibálddomb (Vas m.)	+
10. Szob-Vendelin (Pest m.)	+
11. Tiszalök-Rázomusztá	+
12. Törtel (Pest m.)	-

2. táblázat: Lándzsák a Kárpát-medencében

Lelőhely	Típus
1. Hajdúszoboszló-Árkos-halom 185. sír (Hajdú-Bihar m.)	bárd
2. Halimba-Cseres 142. sír (Veszprém m.)	balta
3. Ibrány-Esbóhalom 199. sír (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	balta
4. Kaposvár-Ezüsthárs lakópark 70. sír (Somogy m.)	balta
5. Nagyhalász (Szabolcs-Szatmár-Bereg m.)	bárd
6. Nagytarcsa-Homokbánya 1. sír (Pest m.)	bárd
7. Ógyalla-Bagota/Hurbanovo 3. sír (okr. Komárno, Szl.)	balta
8. Székesfehérvár-Rádiótelep A sír (Fejér m.)	balta
9. Szob-Kiserdő 21. sír (Pest m.)	balta
10. Szob-Vendelin 49. sír (pest m.)	balta

3. táblázat: Nyéltámaszos balták és bárdok a Kárpát-medencében

	Szórvány	Sírilet	Kétélű kard	Nyeltámaszos balta	Szárnyas lándzsa	Lándzsa
1. Budapest-Csepel-sziget	x				x	
2. Budapest-Dunameder	x		x		x	x
3. Budapest-Erzsébet-híd	x		x			
4. Budapest-Mexikói út 41./C		x	x			
5. Csomád-Új-hegy, Dorezs	x		x			
6. Nagytarcs-Homokbánya		x		x		
7. Szob-Kiserdő		x	x	x		
8. Szob-Venbdelein		x	x	x	x	
9. Vác-Csörögi-pusztá	x		x			
10. Vác	x				x	

4. táblázat: Észak-Pest megye 10-11. századi nyugat-európai fegyverleletei

Few elements of Western European Weapons in the Carpathian Basin

RICHÁRD TAKÁCS

After Settlement of the Magyars in Carpathian Basin began the Hungarian integration in the Western Europe. The Hungarians changed their religion, society and armour. In my study I introduce 3 elements of Western European armour in Carpathian Basin (double edged sword, winged spear and winged churn axe). This weapons appear in the reign of prince Géza (972–997). He set up a new central army. This army wasn't depend on the tribal leaders' armies. Géza's army used the new type weapons. The warriors trained by German knights. The archeological sites where found Western European weapons often are near by fords or flows. It seems the warriors of the regal army secured the more important trade routes.

The armour's change was a slowly process. In this time in Poland and Eastern Europe appear too these weapons. In those areas used by viking mercenaries. In Carpathian Basin the new types weapons used Hungarian, because their graves don't differ from other graves in Carpathian Basin. The archeologist didn't find yet chain-mail, shield boss or helmet in the Hungarian warriors' graves. This shows the Hungarians in the end of 10th century didn't become heavy-cavalry, they stay light-cavalry.